

36. Яневський Д. Проект "Україна" або Спроба Павла Скоропадського. – Харків: Фоліо, 2010. – 284 с.

Ботіка Т. С.

УДК 94(410):061.231-058.243:070(470+571)"1899/1914"

ДІЯЛЬНІСТЬ АНГЛІЙСЬКИХ ТРЕД-ЮНІОНІВ У ВИСВІТЛЕННІ РОСІЙСЬКИХ ЧАСОПИСІВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

В статті розглядаються повідомлення про тред-юніони в Англії, опубліковані на сторінках російських часописів. На підставі публікацій аналізується діяльність тред-юніонів у Великій Британії, розкриті їх характерні особливості.

Ключові слова: спілка, тред-юніони, суспільство, робітничий рух, страйк, працівники, страхування, публіцистика.

В кінці ХІХ-на початку ХХ ст. російське суспільство отримувало недостатньо інформації щодо англійських тред-юніонів. Незначний обсяг епізодичних відомостей про них присутній на сторінках російських часописів. Метою статті є висвітлення історичних особливостей тред-юніонів в Англії в оцінках часописів Російської імперії кінця ХІХ-початку ХХ ст. Для цього ставляться наступні дослідницькі завдання: проаналізувати динаміку висвітлення російськими часописами діяльності англійських тред-юніонів, а також виявити ставлення російської громадської думки щодо соціально-економічних проблем Великої Британії.

Разом з цим російська громадськість була ознайомлена з сутністю та діяльністю англійського профспілкового руху, що уособлювали тред-юніони. Велику роль в цьому відіграв російський переклад праці подружжя С. і Б. Уебб "Історія робітничого руху в Англії", що з'явилась у 1899 р. Сама книга вийшла в Англії у 1894 р. під назвою "The history of trade unionism". Зовсім невеликий відрізок часу між виданням та його перекладом вказує на значну актуальність даної теми для російських читачів. С. і Б. Уебб – англійські дослідники, спеціалісти з вивчення робітничого руху Англії кінця ХІХ-початку ХХ ст. Вони – представники англійської буржуазної інтелігенції. Історики мали доступ до архівів тред-юніонів, особисто приймали участь у конгресах і конференціях окремих спілок, організовували в себе вдома зустрічі з відомими діячами робітничого руху. Отже, вони були глибоко ознайомлені з багатьма сторонами історії тред-юніонізму. Дослідники зібрили значний фактичний матеріал і вперше представили систематизовану історію тред-юніонів. Саме С. і Б. Уебб зробили знач-

ний внесок у всю історіографію англійського робітничого руху [9, с. 7]. Періодизація англійського профспілкового руху, що здійснили дослідники, надовго збереглася в літературі подальших років у працях сучасників. На думку С. і Б. Уеббів, історія суспільного руху в Англії представляла собою частину загального політичного розвитку країни. Діяльність тред-юніонів розглядалася ними крізь призму політичних змін. Під поняттям "робітнича спілка" історики розуміли асоціацію найнятих працівників, яка створювалася з метою збереження або покращення відповідних умов праці [19, с. 2; 7].

У спільній праці дослідників "Історія робітничого руху в Англії" простежується складна еволюція тред-юніонів. Авторами виявлені конкретні хронологічні відрізки діяльності тред-юніонів. У зв'язку з цим історики характеризували кожний історичний період, наділяючи тред-юніони тими чи іншими особливостями. С. і Б. Уебби чітко виділяли, що до 1824 р., коли відбулася фактична легалізація тред-юніонів, історія профспілкового руху носила виключно репресивний характер. 1829-1842 рр. дослідники вважали революційним періодом. Вони зазначали, що впродовж цього часу тред-юніоністам не вдалося здійснити свої широкі наміри. 1843-1860 рр. автори назвали "новим типом" організації, який сприяв досягненню багатьох вимог робітників. Кінець XIX ст. С. і Б. Уебби визначали як час розвитку робітничих спілок, коли кількість членів тред-юніонів досягнула неймовірних до тих пір показників. Залучивши статистичні матеріали, вони відзначали, що наприкінці 1892 р. членами робітничих спілок Об'єднаного Королівства було 1.500.000 робітників. Це складало 4 % всього населення країни [19, с. 79; 124; 312].

Про зацікавленість у російському суспільстві до проблем робітничих об'єднань свідчить поява в Росії у 1903 р. перекладу праці німецького економіста Л. Brentano "Професійні організації робітників". В ній автор, описуючи розвиток професійного руху у країнах Європи, вагоме місце відвів Англії. Зокрема, ним подана історія виникнення англійських робітничих спілок. Центральне місце у книзі присвячено висвітленню законодавчих актів, які в кожний історичний період накладали свої характерні відбитки на розвиток соціальних зв'язків. Л. Brentano за багатьма позиціями продовжує С. і Б. Уеббів. Але, на відміну від англійських дослідників, Л. Brentano, здебільшого акцентував увагу на економічні перетворення англійського суспільства, що, на його думку, особливо впливали на діяльність тред-юніонів [1, с. 40]. Отже, він орієнтував читачів на економічні чинники. Для російського суспільства ця книга не могла не залишитися непомітною. Цими двома працями фактично вичерпувались відомості росіян щодо тред-юніонів в кінці XIX – на початку XX ст.

Інформація про англійські тред-юніони в Росії почала з'являтися під впливом революційних подій 1905-1907 рр., коли в умовах послаблення цензури в суспільну свідомість проникла необхідність створення товариств по захисту людей праці. Нові організації пролетаріату зайняли велику історичну смугу в російському робітничому русі. Найчастіше відомості про англійські тред-юніони подавалися на сторінках російських видань впродовж 1906-1907 рр. Такі публікації носили характер опосередкованих видань і не вміщували конкретних рекомендацій для російського суспільства. В подальші роки повідомлення про тред-юніони носили лише випадковий характер. Починаючи з 1912 р., кореспонденції про тред-юніони майже не зустрічаються.

Російські часописи кінця XIX-початку XX ст. були представлені "Русским вестником", "Вестником Европы", "Русским богатством", "Русской мыслью", "Московским еженедельником", "Миром Божьим" ("Современным миром") та іншими виданнями. Вони користувалися популярністю в широких колах суспільства та впливали на формування його зовнішньополітичних поглядів. Впродовж XIX-XX ст. російські часописи практично домінували у загальній системі публіцистики Росії. Для Російської імперії з її величезною територією та поганими шляхами спілкування цей тип періодичних видань був важливим постачальником інформації. Вони поєднували літературний збірник, політичну газету та сучасну енциклопедію [14, с. 92-93].

На сторінках російських часописів кінця XIX-початку XX ст. інформації щодо англійських тред-юніонів подано мало. Кореспонденції про них знайдені буквально в декількох статтях. Здебільшого такі статті не торкалися конкретних особливостей розвитку тред-юніонів, а несли в собі окремі відомості. Серед усіх течій російської суспільної думки консервативними виданнями про тред-юніони не сказано зовсім. Діяльність англійських робітничих спілок висвітлена представниками радикальних і ліберальних журналів.

Журналіст "Современного мира" К. Надєв в своїй статті, опублікованій у 1907 р., назвав тред-юніони найстарішими в світі професійними робітничими спілками [16, с. 76]. Діяльність тред-юніонів автор розглядав крізь призму питань безробіття в країні. Відповідно до цього, він виділив дві характерні риси, притаманні англійським тред-юніонам. По-перше, вони ставили своїм головним завданням допомагати робітникам у випадку безробіття. Тред-юніони також надавали пільги працівникам, що постраждали внаслідок нещасних випадків та в період тимчасової непрацездатності. На думку автора статті, ідея про страхування безробітних у професійних спілках отримала найбільше розповсюдження в Англії. Кореспондент та-

кож зазначив, що подібну тактику пізніше підхопила Німеччина. По-друге, тред-юніони виступали в якості організацій, що відстоювали права своїх членів під час переговорів з підприємцями. Цим журналіст пояснював їх ефективність та неабиякий рівень сконцентрованості [16, с. 73].

Таким чином, К. Надєв розглядав англійські тред-юніони як єдиний засіб для боротьби з бідністю та безробіттям, що на початку ХХ ст. стало одним з найбільш помітних явищ у соціальному житті Росії. Таку систему російський журналіст вважав одним з найважливіших завдань тогочасного суспільно-політичного устрою Великої Британії.

Ще одна не менш інформативна публікація про тред-юніони з'явилася на сторінках "Мира Божьего" у 1906 р. В ній анонімний спостерігач іноземного огляду намагався вирахувати численність тред-юніонів в Англії. Для цього він використав статистичні дані, наведені з доповіді члена британського парламенту Ф. Бурдетта про тред-юніонізм. Для аналізу оглядачем часопису був розглянутий відрізок часу з 1895 по 1904 рр. включно. В результаті автор засвідчив, що загальна кількість робітничих спілок в кінці 1904 р. досягла 1.148, яка налічувала 1.866.705 членів. Автор встановив, що впродовж 1902-1904 рр., під час кризи безробіття, в Англії простежувалася тенденція до скорочення організацій тред-юніонів та відповідно кількості їх членів. Але в цілому робітничі спілки з кожним роком збільшувались, про що свідчать відомості, наведені в огляді, автор якого зазначив, що у 1904 р. загальна кількість тред-юніоністів була значно більшою, ніж у 1899 р. [7, с. 45]. Спостерігач також торкнувся фінансової сторони об'єднань тред-юніонів. На його думку, найбільші їх витрати полягали в організації та підтримці страйків на користь безробітних.

Діяльність тред-юніонів висвітлена у деяких інших статтях, опублікованих на сторінках російських журналів. Це в основному кореспонденції, присвячені історії робітничого руху Великої Британії. У 1908 р. "Русская мысль" надрукувала редакційну статтю Г. Швіттау, в якій писалось про постійні конфлікти, що виникали між працедавцями та робітниками. Визначалась також загрозна роль подібних суперечок у загальній структурі соціальних відносин [20, с. 29]. Страйковий рух у Великій Британії в російських часописах отримав важливого значення. Російська громадськість після революційних подій 1905-1907 рр. мала чітке уявлення про те, що страйками та іншими формами тиску на капітал робітники вимушували власників до відповідних поступок.

Про організацію конфліктів та страйків писав ліберальний російський журнал "Вестник Европы". На сторінках цього видання журналісти неодноразово вказували на вкрай важке становище трудівників, а також

страйки, що час від часу проходили на вулицях Лондона, Ланкашира та інших міст і містечок Великої Британії. У 1912 р. в іноземному огляді повідомлялося про страйковий рух в Англії. В статті мова йшла про розв'язання конкретного конфлікту між власниками та робітниками вугільної промисловості, під час якого останні потребували більш значної платні за свою працю [6, с. 383-384].

В статті М. Бруна у "Московском еженедельнике" за 1906 р. подані відомості про розвиток профспілкового руху не лише в країнах Європи, але й в Росії [2, с. 34]. Часопис зосередив увагу на робітничих суперечках в Англії. "Московский еженедельник" також звертався до англійського досвіду в організації страйків, підкреслював їх неабияке розповсюдження [15, с. 61]. Незважаючи на те, що М. Бруном здійснена спроба звернутися до англійського зразка, в статті не подані конкретні вказівки щодо доведення страйків до російської свідомості.

Отже, російські читачі на основі даних повідомлень могли скласти чітке уявлення про англійські тред-юніони. Фактично, ця фрагментарна інформація закривала ту прогалину про тред-юніони, що існувала до цього часу в Росії. Журналістів приваблював своєрідний, несхожий на російський, спосіб організації робітничого класу в Англії. Кореспонденти журналів, описуючи тред-юніони, в основному зосереджували увагу на складному соціально-економічному становищі, в якому опинилася Велика Британія на межі століть. З'ясовуючи місце тред-юніонів у соціальній структурі Великої Британії, автори мимоволі зосереджували увагу на економічних змінах, які зазнала країна в кінці XIX-на початку XX ст. В результаті цього журналісти визначали діяльність тред-юніонів в стані занепаду економічного розвитку Англії. Соціальна сфера та відповідно питання щодо тред-юніонів залишалася на другому плані. Про це свідчить незначна кількість повідомлень, присутніх у часописах. Майже всі видання, незважаючи на різноманітність поглядів, писали про те, що в зазначений період новоявлені претенденти на світове домінування – Німеччина та Сполучені Штати – виступили конкурентами британського індустріального, комерційного, імперського та морського лідерства у світі. Саме кінець XIX-початок XX ст. – час серйозних перетворень в історії Англії. Як повідомлялося в іноземному огляді "Русского вестника" за 1901 р., Велика Британія повільними кроками йшла до свого банкрутства [17, с. 243]. Характеризуючи тогочасний світовий розвиток, кореспондент "Русской мысли" М. Лежнев писав, як Англія на початку XX ст. поступилася своїм привілейованим становищем, обмінялася місцями з іншими країнами на всесвітньому ринку. В Англії почав простежуватися глибокий соціальний процес: країна стала ареною важливих протиріч між працею та капіталом [12, с. 58].

Простежуючи зв'язок між матеріалами російських часописів та оцінками радянських дослідників, можна встановити, що останні достатньо повно розкривали діяльність профспілкового руху у Великій Британії. Але більшість авторів інтерпретували соціальні зрушення всередині англійського суспільства з позицій ленінізму та практики комуністичної партії РС. Висвітлюючи широке коло соціальних питань, вони, на відміну від матеріалів преси, здебільшого робили акцент на імперіалістичних змінах, залишаючи тред-юніонам місце своєрідного стримувального чинника у боротьбі політичних сил.

Характерно, що більшість істориків порушували приблизно ті самі питання, що й російські журналісти кінця XIX-початку XX ст. Але радянські дослідники не використовували матеріали, представлені на сторінках російських журналів. Так, майже всі автори підйом робітничого та профспілкового руху в Англії пов'язували з російською революцією 1905-1907 рр. Радянськими авторами зазначалося, що ця революція вплинула на робітничий рух інших європейських країн. Але, на відміну від Німеччини та Австро-Угорщини, профспілковий рух в Англії в цей час носив економічний характер [8, с. 106-107]. М. Матковський відзначав, що під впливом російської революції в Англії посилювалися тенденція до збільшення економічних страйків. Впродовж 1906 – 1910 рр. були проведені страйки вуглекопів, працівників суднобудівної та бавовняної галузей, залізничників. Завоювання робітників, здійснені в результаті страйків, історик вважав значними перемогами англійського профспілкового руху, а також і відповідно робітничого класу [13, с. 27].

Більшість авторів, характеризуючи цей етап розвитку тред-юніонів, ввели поняття "нового тред-юніонізму". До цієї точки зору схилилися у 50-70 рр. М. Галкін [4, с. 14], М. Єрофеев [5, с. 123], Л. Туполева [18, с. 230] та інші дослідники. Вони відзначали, що в умовах підйому робітничого руху в кінці 80- на початку 90-х рр. XIX ст. в Англії виникли нові тред-юніони (New Trade Unions). Раніше існуючі профспілки базувалися на вузькопрофесійному цеховому принципі, тобто об'єднували робітників лише однієї професії. Нові профспілки стали будуватися за виробничою або галузевою ознакою. До їх складу почали входити робітники різних професій та виробництв, що належали до однієї галузі. Нові тред-юніони вели енергійну боротьбу за покращення умов праці для робітників, вимагали встановлення восьмигодинного робітничого дня, гарантованого мінімуму заробітної платні, а також відміни понаднормової праці. Вирішальна роль у цьому процесі належала некваліфікованим робітникам, які до цього часу не були охоплені профспілковим рухом. Нові тред-юніони

сприяли залученню до масових дій широкі кола робітників. Вони також розвили тенденції до укрупнення тред-юніонів, перетворення їх в організації національного масштабу. Поступово нові принципи членства стали загальноприйнятими, і вже на початку XX ст. різниця між новими тред-юніонами та старими багато в чому стерлася й вважалася формальною.

Радянська історіографія багато уваги приділяла впливу соціалістичних ідей, які принциповим чином відбилися на англійському робітничому та профспілковому русі. В. Куніна неодноразово вказувала на вплив соціалістичної ідеології в Англії [11, с. 12]. Окрема частина монографії В. Віноградова присвячена розвитку соціалізму в Англії. Профспілки дослідником розглядалися у контексті відношення до них соціалістичних сил [3, с. 10].

Л. Кертман, вивчаючи проблему єдності англійського робітничого руху, висвітив позиції щодо боротьби течій в ньому. Для кінця XIX-початку XX ст. характерними вважалися революційний і реформістський напрямки профспілкового руху. Дослідником визначені об'єктивні причини цієї розбіжності. Особливо детально Л. Кертман повідомляв про страйковий рух, який, на думку автора, вніс певне пожвавлення у лави тред-юніонів [10, с. 268-269].

Таким чином, порівняння матеріалів російських часописів з роботами радянських істориків свідчить про близькість думок обох сторін. І російська преса, і сучасні дослідження в цій сфері торкаються значного комплексу економічних і політичних питань, які відстоювали тред-юніони. Проте, на відміну від англійських публікацій, російськими журналістами висвітлені не всі аспекти діяльності тред-юніонів. На сторінках преси майже не розглянута історія тред-юніонів. Поверхнево показана взаємодія та зв'язок тред-юніонів з іншими організаціями Великої Британії кінця XIX-початку XX ст. Крім того, публікації носять несистемний характер, що вочевидь вказує на недоліки відомостей та джерел, а також ідейні принципи, яких дотримувались видання. Тому для більш повного уявлення були залучені матеріали історіографічних видань.

Беручи до уваги те, що відомості щодо тред-юніонів вичерпуються декількома статтями, аналіз матеріалів характеризує високий рівень уваги російських часописів до основних проблем соціально-економічного розвитку Великої Британії. У багатьох кореспонденціях журналістами порушувалися серйозні проблеми внутрішньополітичного життя країни. Публікації вміщують як критичні, так і позитивні оцінки подій, пов'язаних зі змінами у соціальній сфері. Отже, звернення російських часописів кінця XIX-початку XX ст. до соціально-економічної історії Великої Британії представляє глибоке наукове та практичне значення.

Botica T. S.

**THE ACTIVITIES OF THE BRITISH TRADE UNIONS
IN REFLECTING OF RUSSIAN MAGAZINES AT THE END
OF THE 19TH AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

Reports of the trade unions in England are investigated in the article published on the pages of Russian magazines. On the basis of the publications the activities of trade unions in Great Britain are analyzed and revealed their special characteristics.

Key words: union, trade unions, society, working movement, strike, workers, insurance, publicism.

Ботика Т. С.

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АНГЛИЙСКИХ ТРЕД-ЮНИОНОВ
В ОСВЕЩЕНИИ РОССИЙСКИХ ЖУРНАЛОВ
КОНЦА XIX-НАЧАЛА XX ВВ.**

В статье рассматриваются сообщения о тред-юнионах в Англии, опубликованные на страницах российских журналов. На основании публикаций анализируется деятельность тред-юнионов в Великобритании, раскрыты их характерные особенности.

Ключевые слова: союз, тред-юнионы, общество, рабочее движение, забастовка, сотрудники, страхование, публицистика.

Джерела та література

1. Брентано Л. Профессиональные организации рабочих. – СПб, 1903. – 57 с.
2. Брун М. Стачки рабочих и палаты труда // Московский еженедельник. – № 15. – 1906. – С. 33-39
3. Виноградов В.Н. У истоков лейбористской партии (1899-1900). – М., 1965. – 446 с.
4. Галкин Н.С. Англия в 1870-1914 гг. – М., 1952. – 28 с.
5. Ерофеев Н.А. Очерки по истории Англии 1815-1917 гг. – М., 1959. – 263 с.
6. Иностранное обозрение. Грандиозная забастовка в Англии // Вестник Европы. – № 3. – 1912. – С. 383-385
7. Иностранное обозрение. Статистика тред-юнионов // Мир Божий. – № 4. – 1906. – С. 45-46
8. История профсоюзного движения за рубежом. Конец XVIII в. – 1945 г.– М., 1990. – 320 с.
9. Кертман Л.Е. Борьба течений в английском рабочем и социалистическом движении в конце XIX – начале XX вв. – М., 1962. – 110 с.
10. Кертман Л.Е. География, история и культура Англии. – М., 1979. – С. 268-386 с.

11. Кунина В. Рабочее движение в Англии в период начавшегося упадка капитализма и утверждения империализма (1871-1914 гг.). – М., 1956. – 42 с.
12. Лежнев М. Промышленный кризис как фактор социальной революции // Русская мысль. – № 8. – 1908. – С. 40-61
13. Матковский Н.В. Краткий очерк профсоюзного движения в Англии. – М., 1954. – 139 с.
14. Махонина С.Я. Русская дореволюционная печать (1905-1914). – М., 1991. – 208 с.
15. М.Ш. Рабочее движение // Московский еженедельник. – № 21. – 1906. – С. 60-61
16. Надев К. Безработица и профессиональные рабочие союзы на Западе // Современный мир. – № 1. – 1907. – С. 73-89
17. Новости иностранной литературы. Экономический упадок Англии // Русский вестник. – № 7. – 1901. – С. 242-244
18. Туполева Л.Ф. Социалистическое движение в Англии в 80-е гг. XIX века. – М., 1973. – 263 с.
19. Узбб С. и Б. История рабочего движения в Англии. – СПб, 1899. – 363 с.
20. Швиттау Г. Организации работодателей в их отношениях с организованными рабочими // Русская мысль. – № 11. – 1908. – С. 29-49

Демченко О.П.

УДК 94(410):327.5(477.74)"1918"

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ СПЕЦІАЛІСТІВ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В ОДЕСІ У ЛИСТОПАДІ-ГРУДНІ 1918 Р.

Аналізується діяльність військових спеціалістів Великобританії в Одесі у листопаді-грудні 1918 р. На основі ряду матеріалів з'ясовується позиція Великобританії по відношенню до антибільшовицького руху на півдні колишньої Російської імперії і зокрема в Одесі після закінчення Першої світової війни.

***Ключові слова:** військові спеціалісти, військово-морське відомство, зони дії, антибільшовицький рух, військово-морський флот Великобританії на Чорному морі.*

Одним із малодосліджених питань історії громадянської війни, що розгорнулася на просторах колишньої Російської імперії у 1918-1921 рр. є роль військових спеціалістів Великобританії в Одесі наприкінці 1918 р. В радянській історіографії у зв'язку з тим, що панівне положення у Північному Причорномор'ї серед військових підрозділів країн Антанти займала Франція, основна увага приділялася вивченню значення втручання останньої у справи даного регіону. Роль Великобританії ж в Одесі у зазна-